

VZTAH VIETNAMSKÝCH NAVRÁTILCŮ PŘEDLISTOPADOVÉ IMIGRACE K ČESKOSLOVENSKÉMU STÁTU A JEHO SPOLEČNOSTI¹

TEREZA KUŠNIRÁKOVÁ²

The Relationship of Vietnamese Returnees of pre-1989 Immigration to the Czechoslovak state and its society

Abstract: Post-WWII geopolitical changes in Indochina and Central & Eastern Europe drastically altered the international relationships of Czechoslovakia. Vietnam became one of its partners. After the 1954 defeat of the French, the first Northern Vietnamese immigrants came to Czechoslovakia. However, after the Velvet Revolution of 1989 political agreements on cultural cooperation ended, and a return migration began. Nevertheless, the reconsolidation of democracy in the successor states of Czechoslovakia did not bring to an end the long established connection, and spontaneous individual migration started. Since then thousands of persons have come, and the Czech Republic remains one of the most desirable destinations for Vietnamese migrants. This article is the result of a qualitative survey conducted among pre-1989 returnees that was carried out in Vietnam from July 2010 to February 2011. The main task of the study is to frame the migration in a broader historical and political context, and show how the consequences and organized features of pre-1989 migration have shaped the perception of Czechoslovakia and the returnees' relationship with it.

Key words: Vietnamese, return migration, Czechoslovak's migratory experience, relationship to Czechoslovakia, historical context.

¹ Příspěvek vznikl s podporou Grantové agentury Univerzity Karlovy (grant č. 303 10 „Migrační a adaptační tendence vietnamského etnika – behaviorálně geografické hledisko“) a Fondu mobility Univerzity Karlovy.

² Ráda bych na tomto místě poděkovala panu Thanh Tran Duc z Fakulty turismu, University of Social Science and Humanities v Hanoji, za podporu při terénním výzkumu ve Vietnamu a panu Le Hungovi a slečně Ho Thu Huong za překlady a konzultace interkulturních rozdílů mezi českou a vietnamskou společností.

Úvod

Vlivem radikálních geopolitických obrátů 40. a 50. let 20. století, především posílení komunistické moci ve střední a východní Evropě, porážce Francouzů u Dien Bien Phu v roce 1954, rozpadu Vietnamu na severní a jižní a americké ofenzivy, se mezi významnými zahraničními partnery Československa objevila exotická země Vietnam,³ která dodnes díky svým transmigrantům zaujímá na seznamu neevropských partnerů Česka výjimečné postavení. Budování vzájemných vztahů obou zemí začalo již v roce 1950, kdy Československo uznalo suverenitu VDR. První menší skupiny řádově o stovkách Vietnamců začaly do Československa přicházet v 50. a 60. letech minulého století (Martínková 2006a). Většího významu vietnamská migrace nabyla až v 70. a 80. letech, kdy na základě mezivládních dohod přicházely skupiny Vietnamců řádově o několika tisících lidech.⁴

Do konce 70. let byl u vietnamské migrace kladen důraz na vzdělávání a nabývání znalostí, zkušeností a dovedností. Většina migrantů byli studenti, učni a praktikanti a vietnamská migrace byla celospolečensky vnímána jako podpora zbídačené zemi. Během 80. let byla migrace prezentována jako tzv. *win-win* migrace, tzn. že z ní teoreticky profitovaly všechny tři strany – Vietnam, Československo i migrant. Vietnam získával skrze své krajany cenné *know how*, československé závody díky vietnamským dělníkům plnily plány a vietnamští zaměstnanci měli možnost ekonomického zisku a podpory své rodiny ve Vietnamu (Brouček 2005a; Kocourek 2008a). Nicméně, jak poukazuje Brouček (2005b), někteří Vietnamci práci v československých závodech vnímali jako „jistou formu zneužívání internacionální pomoci Československa Vietnamu“ a u některých tento pocit stále přetrvává. Autor však zároveň dodává, že v případě těch, co v Česku zůstali, nemá pocit zásadní vliv na jejich integraci.

S pádem socialismu v Československu došlo i k vypovězení řady smluv bývalého režimu, včetně těch s Vietnamem. Ukončení dohod vyvolalo návratovou migraci, popř. reemigraci do okolních zemí, nicméně řada Vietnamců se v Česku usadila a vytvořila funkční sociální síť, která v následujících letech usnadnila desetitisícům dalších Vietnamců přicházet a usadit se. Ustavení této funkční sociální sítě, jak podotýká Massey (1993: 449; česky viz např. Drbohlav – Uherek 2007: 12), nejen umožnilo migrantům snížení sociální, ekonomické a emoční

³ Označení „Vietnam“ v textu odkazuje v kontextu období do roku 1975 k Vietnamské demokratické republice (VDR; severní Vietnam), v kontextu období po 1975 ke sjednocené zemi (Vietnamské socialistické republice, VSR).

⁴ Podrobněji o jednotlivých vládních dohodách a počtech přicestovalých Vietnamců viz. např. Brouček 2005a; Brouček 2005b; Kocourek 2006; Kocourek 2008a; Müllerová 2008.

investice do migrace a usazení, ale i samo o sobě migraci stimulovalo, resp. zvýšilo pravděpodobnost další řetězové migrace. Na předrevoluční migraci, která byla iniciována, organizována a řízena výhradně na nejvyšší vládní úrovni, tak navázala individuální spontánní imigrace, především za účelem sloučení rodiny, z ekonomických důvodů, nebo studia. Podle Broučka (2005a: 134) se na následné imigraci vedle existence vietnamské etnické komunity znalé místního jazyka a prostředí podílela také „relativně dobrá zkušenost se životem v této zemi“ v předrevoluční době.

Exotické vietnamské etnikum se stalo každodenní součástí života majority a od konce 80. let 20. století začaly na téma Vietnamci v Česku vznikat první většinou přehledové studie mapující vietnamskou migraci a formování etnické menšiny na českém území. V posledních letech je otázce Vietnamců věnována značná pozornost i ve sdělovacích prostředcích a mezi politiky. Zpravidla jsou však diskutovány pouze negativní příklady společného soužití a nežádoucí je téma prezentováno jako bezpečnostní. I přes rostoucí zájem o problematiku mimo akademické pole se tématu dosud věnuje jen velmi úzký kruh stále stejných autorů, především etnologů nebo vietnamistů, což i přes nesporný přínos těchto prací často vede k zacyklení informací a zakonzervování náhledu na téma z jednoho a téhož úhlu pohledu. Mezi nejcitovanější patří především práce Stanislava Broučka (2003; 2005a; 2005b), Jiřího Kocourka (2001; 2006; 2008a; 2008b), Šárky Martínkové (2006a; 2006b) a Petry Müllerové (1998; 2008), z těch starších články Vlasty Matějové a Ivy Heroldové (1987; 1988). Většina autorů ve svých pracích klade důraz na vývoj vládních dohod a přísné podmínky pobytu předlistopadových vietnamských imigrantů v Československu. Mnohem méně pozornosti je věnováno historicko-politickému kontextu vietnamské migrace do českých zemí a vlivu těchto vnějších okolností na vnímání Československa a pokračování migrace i po pádu železné opony a zcela chybí výzkum realizovaný přímo mezi těmi, kteří do roku 1989 v Československu pobývali.

Předkládaná studie je prvním výstupem z výzkumu realizovaného ve Vietnamu a v Česku, který mapuje proměnu vnímání Československa/Česka v závislosti na fázi migrace, tzn. mezi vietnamskými navrátilci, přistěhovalci a potenciálními imigranty. Předmětem článku je přiblížit vztah předrevolučních vietnamských migrantů, kteří se vrátili zpět do vlasti ještě před rokem 1989 nebo záhy po vypovězení mezivládních smluv, k Československu/Česku a k jeho obyvatelům a jejich zhodnocení dané migrační zkušenosti. K mozaice studia vietnamské migrace do českých zemí článek dále přispívá zasazením migrace do širšího historického, sociálního a politického kontextu jednotlivých migračních vln.

Historický kontext předlistopadové vietnamské imigrace do Československa

S koncem 2. světové války se vývoj obou zemí významně odklonil od předválečné trajektorie. Zatímco v Československu komunisté zahájili konsolidaci své moci a poválečnou rekonstrukci země, vietnamští komunisté vstoupili do války za nezávislost, která byla v roce 1954 za naprostého vysílení ukončena převzetím moci nad VDR (Ičo 2006: 37). Stav Vietnamu byl po první indočínské válce (1946–1954) žalostný a až do počátku 90. let země de facto oscillovala mezi chaosem a totálním zhroutilím – bez jakékoliv zahraniční podpory by severovietnamská vláda patrně nepřežila (Hlavatá a kol. 2008: 267).

V roce 1956 mělo dojít ke sjednocení Vietnamu, místo toho se však země pohroužila do dalšího ozbrojeného konfliktu, který ji až do roku 1975 rozděloval na komunistický sever a opoziční jih (Syrůček 2007). Druhá indočínská válka (od konce 50. let–1975),⁵ někdy nazývaná americko-vietnamská, už beztak zničenou zemi – potýkající se s hladomory, epidemiemi, přírodními katastrofami, nefunkčním systémem zásobování obyvatelstva, školství a zdravotnictvím, neproduktivním zemědělstvím a téměř neexistující infrastrukturou a průmyslovou výrobou – uvalila do ještě větší bídy. Ani po válce se situace nezlepšila. Země se jednak potýkala s výzvou k sjednocení severní a jižní části, které po tři desetiletí fungovaly na rozdílných ekonomických, ideologických i politických principech, a vedle toho vstoupila do dalších ozbrojených konfliktů: v roce 1978 zahájila okupaci Kambodže (ukončené až v roce 1989), která v roce 1979 vyvolala krátký ozbrojený konflikt s Čínou; vyústil ve vzájemné odvrácení obou zemí a odvedení zdrojů čínské poválečné pomoci.

Období od vyhlášení nezávislé VDR v roce 1945 do doby stažení vojáků z Kambodže v roce 1989 bylo pro celou vietnamskou společnost velmi obtížné. Vlivem válek téměř veškeré prostředky padly na zbrojení a země byla zcela závislá na mezinárodní podpoře, které se jí žalostně nedostávalo. Vlivem vleklých mezinárodních politických a mocenských sporů se Vietnam s každým dalším konfliktem ocital ve stále větší izolaci, a proto jakýkoliv zahraniční styk byl důležitý a vysoce ceněný. Veškeré zahraniční vztahy země se až do roku 1989 omezovaly výhradně na další státy socialistického tábora. Nadto po vietnamské invazi do Kambodže začalo mezinárodní společenství na Vietnam nahlížet jako na „rozvratnou sílu s hegemonistickými sklony v regionu“ a Vietnam ztratil jednoho z největších spojenců – Čínu (Hlavatá a kol. 2008: 247). Navíc i Evropské

⁵ Druhá indočínská válka, konflikt mezi severním a jižním Vietnamem, de facto začala po nedořzení Pařížské dohody (1954). Mezi lety 1964 a 1973 byla Republika Vietnam aktivně podporována americkými jednotkami. Do roku 1964 američtí vojáci v jižním Vietnamu působili pouze jako poradci a podpora.

společenství pozastavilo humanitární podporu a Spojené státy zakázaly americkým humanitárním organizacím posílat do Vietnamu jakoukoliv pomoc. Navíc pokračující zadluženost a neschopnost Vietnamu splácet své závazky vedla MMF v roce 1985 k zablokování veškerých úvěřů země. Zoufalá situace přinutila komunistickou vládu v roce 1986 přistoupit k rozsáhlému reformnímu programu (vietnamsky nazývanému *Đôì Mớì*), který zlegalizoval soukromé podnikání a umožnil zahraničním investorům vstup na vietnamský trh. I přes všechny snahy Vietnamu, především otevření se světu, se ekonomická situace země spíše zhoršovala (Hlavatá a kol. 2008: 249) a k obratu došlo až po roce 1994, kdy americký prezident Bill Clinton zrušil embargo uvalené na Vietnam.

Situace v Československu byla zcela odlišná. Z 2. světové války země vyšla relativně bez vážnějších materiálních škod. Nacistická okupace sice zdeformovala hospodářské poměry v zemi, avšak do infrastruktury bylo spíše investováno. Nadto země zdědila funkční zemědělství, průmyslovou výrobu, systém školství, zdravotnictví a infrastrukturu ještě z meziválečného období. Přestože se jednalo o socialistickou zemi s centrálně řízeným hospodářstvím, které se mnohdy dopouštělo zakonzervování skomírajících odvětví a řady kroků velmi sporné efektivity, nebylo Československo nikdy klasifikováno jako země rozvojová. Dokonce podle vývojového trendu HDI⁶ sledovaného OSN od roku 1990, zpětně k roku 1980 patřilo Československo (resp. jeho česká část) k nejrozvinutějším zemím východního bloku (Human Development Reports – Trends 1980–2011). Ve srovnání se západoevropskými zeměmi s vyspělou ekonomikou (západní Německo, Francie, Spojené království) bylo sice Československo zpátečnické, v mnoha směrech zaostalé a situace dodržování základních lidských práv byla žalostná, nicméně pro tehdejší Vietnam, především pro vietnamské migranty představovalo bohatou, prosperující a funkční zemi s rozvinutým průmyslem a infrastrukturou, navíc socialistického profilu, od které se mohli hodně naučit.

Téměř osamoceny Vietnam partnerství s Československem uvítal. Už od počátku byl v tamním tisku československo-vietnamskému přátelství věnován veliký prostor a země byla profilována jako „přítel, který pomáhal v nouzi“ (Kocourek 2006: 99). Československo svou roli bohatšího bratra přijalo zodpovědně a začalo do Vietnamu zasílat nemalou finanční a materiální pomoc. Také samo Československo vidělo ve spolupráci zajímavou příležitost. Zajímalo se nejen o velké přírodní bohatství země, ale také o možnost využití Vietnamu jako

⁶ HDI (česky *index lidského rozvoje*) je index složený z kombinace demografických (naděje dožití), sociálních (gramotnost a vzdělanost) a ekonomických (životní standard) ukazatelů rozvoje společnosti, který nabývá hodnot od 0 do 1 a slouží ke srovnávání míry rozvoje společnosti jednotlivých států světa.

vstupní brány k novým odbytovým trhům v Asii a získání nedostatkové pracovní síly do vlastní výroby (Martínková 2006b: 85). Součástí pomoci Vietnamu se tak stala i celá řada dohod, na základě kterých do Československa od 60. do konce 80. let přijelo několik desítek tisíc Vietnamců, kteří měli za úkol získat zde kvalifikaci a po návratu přispět k obnově země. Vedle toho přispívali i k plnění plánů československých podniků, které by se mnohdy bez jejich pomoci neobešly (Kocourek 2006).

Terénní šetření ve Vietnamu – idea, metodologie, realizace

Terénní výzkum probíhal v Hanoji od července 2010 do února 2011 s jednou návštěvou respondentů v Hočiminově městě a Da Nangu. Cílem projektu bylo odkrýt vliv migrační zkušenosti na současný život předlistopadové vietnamské migrace, na vztah jejich příslušníků k Československu/Česku a jeho obyvatelům a na skutečnost, jak tato zkušenost ovlivňuje migrační tendence jejich potomků, příbuzných a známých. K dosažení vytyčených cílů byla zvolena kombinace tří přístupů (zúčastněného pozorování, dotazníkového šetření a rozšiřujících rozhovorů), jež se vzájemně překrývaly a doplňovaly.

Metodologie

Zúčastněné pozorování probíhalo po celou dobu pobytu v Hanoji, během kterého jsem se účastnila většiny pravidelných a ad hoc setkání a zapojovala se do běžného života českých a slovenských Việt Kiều (Việt Xù):⁷ nedělní ranní káva s bývalými zaměstnanci dopravních podniků Praha (cca 10 lidí); každou poslední pátek v měsíci setkání vietnamských vysokoškolských studentů v restauraci GoldMalt (cca 50 lidí); každou neděli oběd u jedné z Việt Xù rodin; velká výroční setkání Việt Xù – těch, kteří pracovali v DP Praha, a těch, kteří pracovali v ČKD (cca 200 lidí na každém setkání); oslava dne české státnosti; oslava evropského Nového roku i vietnamského nového roku Tết; dny Prahy v Hanoji; setkání Việt Xù a české komunity v Hanoji v restauraci Hoa Viê; návštěvy doma i v práci, společné obědy, káva atd. V průběhu setkání jsem realizovala cca 200 rozhovorů spíše neformálního charakteru s bývalými migranty, na základě kterých byl sestaven dotazník. Po sestavení dotazníku byl každý respondent z části

⁷ Termín Việt Kiều označuje Vietnamce, který žije (žil) za hranicemi, mimo území Vietnamu (angl. overseas Vietnamese). Obdobně existuje výraz pro české Vietnamce, tzn. Vietnamce, kteří žijí (žili) v Česku (Československu) – Việt Xù. Přívlasek „Xù“ vznikl „fonetickým odvozením a redukcí z češtiny od slova ‚Vietnamců‘, které Vietnamci slychali v Česku od příslušníků majority“ (Kocourek 2008b: 234–235).

zúčastněného pozorování požádán o vyplnění dotazníku, který mu byl předán buď osobně, nebo poštou, či přes třetí osobu.

Dotazníkové šetření bylo zahájeno po pěti měsících pobytu v Hanoji. Kromě základních informací o respondentovi a faktických údajů ohledně jeho pobytu za hranicemi obsahoval dotazník i část mapující hodnocení pobytu v Československu a jeho vliv na život respondenta po návratu do Vietnamu. Celkem se do dotazníkového šetření zapojilo 31 respondentů z cca 200 oslovených lidí původem z provincií severního Vietnamu (Hà Nội, Phú Thọ, Hải Dương, Hà Nam, Bắc Ninh, Nghệ An) a jižního Vietnamu (Quảng Ngãi a Nha Trang).⁸

Rozšiřující rozhovory byly provedeny s pěti vybranými respondenty, kteří se zúčastnili dotazníkového šetření a projevíli zájem o pokračování ve výzkumu. Celkem jich bylo provedeno pět: s třemi muži a dvěma ženami. Rozhovor byl rozložen do tří měsíců, během kterých jsem s jednou osobou hovořila třikrát až pětkrát. Předmětem rozhovorů byl vztah respondenta k Československu a vliv československé zkušenosti na současný život.

Respondenti

Všichni respondenti (cca 200) hovořili česky nebo slovensky. Úroveň jazyka byla různá, ale vždy umožňovala provedení rozhovoru. Většina respondentů (cca 95 %) pro rozhovory v části zúčastněného pozorování byli muži, kteří do Československa přicestovali v rozmezí let 1973–1979. Většina rozhovorů proběhla během dvou velkých setkání v září a říjnu (setkání zaměstnanců ČKD a zaměstnanců DP). Každého setkání se zúčastnilo přibližně 200 lidí. Většina účastníků byla z Hanoje a okolí, ale přijelo i několik účastníků z dalších provincií (zejm. Hải Phòng). Setkání se pořádají jednou za rok pokaždé v jiném městě (Hanoj, Hočiminovo město, Hải Phòng).

Z 31 respondentů dotazníkového šetření (tab. 1) bylo 23 mužů (2, kteří přijeli v 60. letech, 12 v 70. letech a 9 v 80. letech) a 8 žen (přicestovaly v 80. letech). V dotazníkovém šetření bylo pět respondentů získáno na velkých jednorozhodných setkáních, zbytek na malých pravidelných nebo ad hoc setkáních. V celkovém profilu respondentů se nacházeli jak lidé dělnických profesí, tak majitelé prosperujících firem. Obecně lze říci, že respondenti patřili k sociálně a ekonomicky silnějším členům vietnamské společnosti, neboť si mohli finančně, ale i časově (mohli si vzít den volna v práci) dovolit přicestovat na setkání, popř. si mohli dovolit žít v hlavním městě Hanoji.

⁸ V článku užívané dělení severní a jižní Vietnam odkazuje ke geopolitickému rozdělení země 17. rovnoběžkou, které v psychologické rovině v zemi trvá dodnes.

Věk všech respondentů se v době příjezdu do Československa pohyboval mezi 17 a 22 lety s několika výjimkami v řádech jednotlivců, kteří byli starší 23 let, ale všichni byli mladší 27 let. Polovina všech respondentů byla v době příjezdu ve věku 18 let a 75 % všech respondentů bylo mezi 17 a 19 lety. Zatímco průměrná doba pobytu migračních kohort ze 70. let byla víceméně jednotná – 9 let, a tedy i věk při odchodu z Československa byl přibližně stejný (26 až 30 let), u těch, kteří přišli v 80. letech, se doba pobytu odvíjela od konkrétního roku příchodu. V zásadě navrátilci z 80. let opouštěli zemi současně s vypovězením smluv Vietnamu tehdejšími Československem. V důsledku toho věk v době odchodu u respondentů migrantů z 80. let klesal nepřímo úměrně k roku příchodu (v rozmezí 21 a 28 let).

Výsledky terénního šetření

a) Specifika předlistopadové vietnamské migrace do Československa

Na základě výstupů z rozhovorů a dotazníků je možné identifikovat tři zásadní vnější okolnosti, které formovaly vztah předlistopadové migrace k Československu: 1) válečný stav ve vlasti de facto trvajícím od roku 1945 do roku 1989, 2) charakter migrace – iniciovaná, řízená a kontrolovaná shora, podléhající plnění smluvních podmínek a 3) obrovské rozdíly v životní úrovni mezi oběma zeměmi.

Vliv válečného stavu Vietnamu na vnímání Československa

Jak podotýká Brouček (2005a), ke zlomu ve vývoji migrace z Vietnamu došlo v roce 1973. Jako v předchozím období, i teď měli Vietnamci přijíždět na základě mezivládních dohod, ale zásadní rozdíl byl v jejich počtu. Zatímco dříve se jednalo řádově o stovky lidí, nyní se mělo jednat o tisíce. Podmínky pobytu byly vyjednány v lednu 1973. Cílem bylo, aby první skupina mohla přijet ještě téhož roku na podzim. Ve stejné době se v Paříži konalo setkání, které vedlo k podepsání mírové dohody, a mělo začít vyjednávání o sjednocení země (Syrůček 2007: 218). Začátek roku vyzníval pro poválečnou obnovu země relativně optimisticky, avšak v následujících měsících se opět začalo bojovat, což se odrazilo i na migraci do Československa.

K příměří nedošlo. V létě 1973 Jihovietnamci začali opět dobývat území jižního Vietnamu ovládaná Severovietnamci a na konci roku kontrolovali 75 % svého území. Se začátkem roku 1974 střety mezi oběma stranami nabíraly na intenzitě (Hlavatá a kol 2008: 234). V průběhu roku 1974 došlo vlivem hospodářské krize na jihu k pozvolnému obratu a v dubnu 1975 ke konci války. Nicméně, jak uvádí Kolko (1997; in Hlavatá a kol 2008: 237), „konec války vedoucí činitele

VDR zaskočil, protože ještě na počátku roku 1973 se většina z nich domnívala, že válka potrvá alespoň dalších deset let⁹. Vyhodnocení situace mělo vliv i na vietnamskou migraci. Většina dotazovaných respondentů uváděla, že odjezd do Československa byla jasná volba, přestože netušili, že tato země existuje, natož kde vůbec je. Situaci výstižně shrnuje výpověď jednoho respondenta, který do Československa přijel v roce 1974.

„Dostal jsem na výběr. Bud' půjdu do armády, nebo do Československa. Tak jsem jel do Československa.“ (02M1974)

Také odchod dalších ročníků (v 70. letech šlo téměř výhradně o mužskou migraci) byl podle výpovědí respondentů motivován válečným stavem v zemi. Od nástupu Rudých Khmerů v Kambodži v roce 1975 se Vietnam potýkal s ozbrojenými konflikty na kambodžsko-vietnamské hranici, které vyvrcholily vietnamskou invazí do Kambodže. V důsledku válečných aktivit většina zdrojů (materiálních, lidských) směřovala do armády. Rozhodující bylo, že „v roce 1978 byla branná povinnost rozšířena na patnácti a šestnáctileté a období povinné služby bylo prodlouženo ze tří na pět let“ (Hlavatá a kol 2008: 247). Vietnam v té době měl za sebou více než dvě dekády nepřetržitých bojů a jistotu života v míru neměli jeho obyvatelé žádnou. Nakonec byla země ve válečném stavu až do roku 1989. V souvislosti s touto situací většina mužských respondentů uváděla jako jeden z klíčových motivů k souhlasu s odchodem do Československa obavu z nasazení v boji.⁹

Všichni respondenti předlistopadové imigrace se narodili v rozmezí let 1945 až 1969, tzn. že naprosto všichni zažili a pamatují si druhou indočínskou válku, pro kterou bylo typické vsudypřítomné letecké bombardování. Soudobý kontext se většinově promítl do odpovědí na otázky v dotazníku: „*Co Vás po příjezdu do Československa překvapilo?*“ a „*Které tři věci se Vám dnes vybaví, když se řekne Československo?*“¹⁰ U všech respondentů se v různých obdobích opakovaly tři oblasti: 1) vyspělost země, 2) přijetí a 3) mír. Uváděli, že Československo je „*klidná země*“, která má „*málo válek*“, „*lidé žijí v klidu a míru, a proto jsou veselí*“, „*Československo je země, kde se člověk cítí v pohodě, klidně a svobodně*“, „*život v Československu je stabilní*“, „*v Československu žijí pokojně dva*

⁹ Válečný stav mohl významně ovlivnit i ženskou migraci, neboť role ženy v první i druhé indočínské válce byla velmi důležitá. Vedle odpovědnosti za zásobování byly stále častěji nasazovány v boji. V druhé indočínské válce byly ženy samozřejmou součástí jak Viet Congu, tak Severovietnamské armády (Taylor 2003). Nicméně vlivem velmi nízkého podílu žen na výzkumném vzorku by jakákoliv generalizace mohla být zavádějící. Vedle toho většina žen přijela do Československa až po roce 1980, kdy situace v zemi byla z pohledu válečných aktivit relativně stabilizovaná.

¹⁰ Tabulka 1, odpověď na otázku: „*Které tři věci se Vám dnes vybaví, když se řekne Československo?*“

rozdílné národy pod jednou střechou“ a „Československo má mnoho historických památek, které jsou stále zachovalé“ (ve smyslu – nejsou vybombardované, pozn. autorky). Často byl ve výpovědích pobyt v zemi nahlížen z bezpečnostní stránky, jak přibližují výpovědi z rozšiřujících rozhovorů.

„Československo bylo pro mne úplně nové a cizí prostředí, ale bylo to místo, kde jsem se cítila bezpečně a klidně.“ (04Ž1981)

„Přijel jsem z Asie, ze země, ve které byla válka, která trvala mnoho let. A přijel jsem do Československa, které bylo tak klidná, krásná a bezpečná země.“ (18M1979)

Migrace iniciovaná, řízená a kontrolovaná shora

Předlistopadová vietnamská migrace byla řízena výhradně shora a podléhala dodržování smluvních podmínek mezi oběma státy. Mezi tyto podmínky spadaly materiální a nemateriální závazky Československa vůči vietnamským migrantům po jejich příjezdu do země: 1) vybavit každého přichozího zimním oblečením a zálohou na mzdu, 2) zajistit kurzy češtiny, pracovní školení, ubytování a celotýdenní stravování, 3) poskytovat zdravotní péči, 4) dodržovat mzdové předpisy (nárok na dovolenou, popř. neplacené volno na cestu do Vietnamu, atd.) a 5) umožnit bezcelní zaslání zboží do Vietnamu (Brouček 2005a: 135). Díky smluvním závazkům bylo o příchozí pečováno během celého pobytu (v pracovní době i ve volném čase) a tato péče pozitivně ovlivnila vnímání a hodnocení jejich migrační zkušenosti. Pohled na Československo byl ovlivněn i zjevnou rozdílností standardů práce, jako např. délka pracovní doby, pracovní podmínky, nárok na dovolenou a nemocenskou, závodní dotované stravování, výlety, ale např. i organizování zábavy. Někteří respondenti ve svých výpovědích vzpomínali na fotbalové zápasy mezi podniky, návštěvy zábav a výlety po hradech a zámcích.

Naprosto všichni respondenti ve svých výpovědích zmínili českou společnost, jak ji vnímali a jak vnímali vztah Čechů k Vietnamcům. V dotaznících se často opakovalo, že Češi jsou hodní, přátelští a slušní lidé, viz odpovědi z dotazníků: „Češi jsou sympatičtí lidé, kteří mají rádi lidi“, „na venkově jsou lidé přátelští a pohostinní“, „lidé v Česku jsou opravdu milí a hodní, a pokud mluvíte místním jazykem, tak máte hodně místních vtipných kamarádů“ či „v Československu jsem měl hodně blízkých přátel, ke kterým jsem jezdil na návštěvu nebo s nimi jezdil na výlety“.¹¹ I v rozšiřujících rozhovorech patřil respondenty vnímaný

¹¹ O velmi přátelském vztahu mezi vietnamskými migranty a majoritní společností svědčí i fakt, že mne pět respondentů požádalo, abych předala vzkaz jejich přátelům v Česku. Adresu i cestu k nim (včetně spojení MHD a jména zastávek) mi diktovali z paměti.

a hodnocený vztah Čechů k nim k hlavním tématům výpovědí. Často také vzpomínali na první kontakt s Čechy, který je velmi překvapil.

„Když jsme se dostali do Československa, tak nás přijeli přivítat na letiště a hned nám dali oblečení. Pak nám dali ubytování a začali jsme se učit češtinu. (...) Pokaždé, když jsme byli nemocní, tak nás vzali do nemocnice, kde se o nás starali lékaři a sestřičky a všichni byli vždy velmi ochotní.“ (04Ž1981)

„Když požádáte někoho v Československu o pomoc, tak vám pomůže úplně, do hloubky.“ (05M1975)

„Lidé jsou tam velmi milí. Učitelé mi pečlivě pomáhali. Potom jsem šel pracovat do továrny, kde mi mistři trpělivě vysvětlovali, co mám dělat.“ (18M1979)

Vzájemný vztah v období do roku 1989 Vietnamci hodnotili jako přátelský a nápomocný a cítili se v zemi vítaní. Jak poukazuje např. Brouček (2005a) nebo Kocourek (2006), v tehdejší československé společnosti se xenofobní a rasistické útoky vůči Vietnamcům vyskytovaly zřídka a po uvolnění pravidel v 80. letech spíše docházelo ke smíšeným sňatkům. Navíc vlastní politické klima dávalo šíření ultrapravicovým idejím minimální prostor. Nicméně situace po roce 1989 se zcela změnila. Ti, co po revoluci navštívili Česko, na tuto změnu ve svých výpovědích poukazovali.

„Když jsme byli u vás, tak Československo mělo centrálně řízené hospodářství, a proto zboží bylo levné a lidé také na sebe byli milejší a přátelštější než teď.“ (04Ž1981)¹²

Migrace řízená shora měla vedle péče (práv) i druhou stranu mince, a tou byla pravidla (povinnosti) pobytu v zemi. Autoři Brouček (2005a; 2005b), Kocourek (2006; 2008a) a Müllerová (2008) tato pravidla ve svých pracích podtrhují. Konkrétně hovoří o dohledu vietnamského velvyslanectví nad studijními

¹² Během rozhovorů s respondentkou, jejíž muž byl též v Československu, kde se společně seznámili (05M1975), byl u rozhovoru přítomný jejich dvaadvacetiletý syn, který přijel po pěti letech studia v Brně navštívit rodinu v Hanoji. Zatímco mi jeho rodiče ukazovali fotografie ze svatby a svatební cesty na Hlubokou a do Bratislavy, popisoval rozpor ve vnímání Česka jím a jeho rodiči takto: *„Pro moje rodiče je to země lásky. Oni se tam poznali, zamilovali se a vzali. Měli tam spoustu kamarádů a za komunismu se k nim všichni chovali dobře. Oni tu zemi milují, je to pro ně druhý domov. Když se vrátili, přivezli si spoustu věcí a tady nebylo vůbec nic. Navíc byli jiní než vietnamská společnost a většinu přátel měli mezi Vietnamci, které potkali v Československu. To ještě posílilo jejich kladný vztah k té zemi. Já tohle bohužel nemůžu říct. Teď jsem po pěti letech doma v Hanoji a cítím, že až dostuduji, chci se vrátit. Já jsem nepoznal Československo mých rodičů. Já jsem poznal zemi, ve které budu vždycky jenom ten Vietnamec, a i když budu mluvit plynule česky a mít dvě vysoké školy, tak mi stejně bude policie tykat.“*

a pracovními výsledky, nad kontaktem s opačným pohlavím (v 70. letech) a nad kontaktem s Čechy, dále o zákazu otěhotnění (v 80. letech) a nošení západního oblečení a o nařízení vycházet ven pouze ve skupinkách minimálně tří lidí. Z perspektivy Středoevropana žijícího v demokratické společnosti tato pravidla působí jako znatelně omezující lidskou svobodu a porušující základní lidská práva a logicky by měla mít negativní vliv na celkové hodnocení pobytu v Československu. To se však neprokázalo. Žádný z respondentů pravidla explicitně ve své výpovědi nezmínil. Pokud o nich mluvil, tak pouze konstatoval realitu, ale nevnímal je jako limitující prvek. Naopak překvapivě se ve výpovědích objevovaly projevy popisující pocit svobody: „*Je to země, kde se člověk cítí klidně, v pohodě a svobodně.*“ – „*Bylo to poprvé, kdy jsem jela do zahraničí. Nikoho jsem tam neměla, ale cítila jsem se tak svobodně. Cítila jsem se, jako bych nastoupila do jiného života.*“ – „*Do Československa jsem přijela v roce 1982 a po příjezdu mne překvapilo, že ta země je opravdu svobodná a demokratická.*“

Do jaké míry je tento pohled ovlivněn realitou ve Vietnamu v době odjezdu, se můžeme pouze dohadovat. Nicméně pro všechny respondenty bylo Československo první zahraniční zemí, kterou navštívili, a bez existence moderních sdělovacích prostředků byl Vietnam jediným vztažným bodem, se kterým mohli srovnávat. Nadto v tehdejší době bylo úplně jiné pojetí osobní svobody a už skutečnost, že žili v zemi, kde se nestřílelo a nepadaly bomby, dávala této svobodě naprosto jiný rozměr. Navíc vietnamská kultura vychází vedle taoistického a buddhistického učení také z konfuciánské tradice, ve které absentuje pojetí osobní svobody a individualismu tak, jak je vlastní evropské kultuře, stavějící na myšlení starověkého Řecka (Nisbett 2004).

Rozdíly v životní úrovni Vietnamu a Československa

V té době pouze jediná životní zkušenost, která pocházela z válkou zpustošeného Vietnamu, sužovaného nedostatkem základních potravin a četnými přírodními katastrofami, se významně promítla do vyobrazení Československa jako velmi rozvinuté, bohaté, funkční a prosperující země. Na otázku „*Které tři věci se Vám vybaví...*“ nejčastěji odpovídali: „*velmi moderní země*“, „*dobrá systém školství*“, „*průmyslové výrobky vysoké kvality*“, „*sociální pořádek*“, „*vysoká životní úroveň*“, „*země, kde je funkční a efektivní doprava*“, „*země rovných šancí, kde muž a žena jsou si rovni*“ a „*život podle zákonů*“.

Podobně se tyto dojmy promítaly do odpovědi na otázku „*Co Vás po příjezdu překvapilo?*“ – překvapilo mne, že Československo „*má rozvinutý průmysl a společnost*“, „*má dobré a moderní dopravní prostředky*“, „*má veřejnou dopravu a kvalitní systém zdravotnictví*“, „*mělo v roce 1967 vysokou životní*

úroveň“ , „*má dobré jídlo, které bylo pro dělníky levné*“ , „*má svobodu a opravdovou demokracii*“ , „*je země rovných šancí a že lidé jsou samostatní*“.

Respondenti (v dotaznících i při rozhovorech) zmiňovali především, jak na ně zapůsobila kvalita dopravy a průmyslových výrobků.

„Po jazykových kurzech jsme začali pracovat v továrně a vydělávat si peníze, za které jsme si mohli nakoupit zboží, které ve Vietnamu nebylo, jako kola, motorky, a poslat ho tam. Já jsem si přivezla Babetu. (...) Když jsem přijela do Československa, vzpomínám si, jaký na mě udělala dojem místní doprava – metro, vlak. Hlavně na mě zapůsobily jízdní řády. Člověk se v nich vyznal a navíc všechno jezdilo přesně podle nich.“ (04Ž1981)

„Když jsem přijela do Československa, tak mne ze všeho nejvíc překvapilo, jak moderní dopravu země má. A také jak poctivě lidé pracují. Když něco dělají, tak to dělají pořádně.“ (10Ž1982)

Všichni respondenti bez výjimky Československo označili podle svých slov za „kultivovanou zemi“ a tento svůj pohled doplnili o řadu konkrétních příkladů chování, jednání nebo přístupů, které by chtěli implementovat do vietnamské společnosti, jak ukazují odpovědi na otázku: „*Které z českých věcí, zvyků, způsobů chování atd. byste rád měl/a ve Vietnamu?*“¹³ České projevy, které by rádi začlenili do své vlasti, se dají rozdělit na soubor povahových vlastností, které oceňovali na Čechách, resp. Slovácích, a nastavení infrastruktury. Z první skupiny by ve své společnosti nejvíce uvítali samostatnost a pak celou řadu dalších vlastností jako: disciplínu, civilizovanost a slušnost, efektivitu a produktivitu práce, upřímnost, zodpovědnost každého člověka sám za sebe, vzájemný respekt na veřejnosti, sebevědomí a umění radovat se, dochvilnost, pořádkumilovnost, eleganci, způsob chování mužů k ženám (respekt k ženě) a ekologické myšlení. Naposled jmenovaný prvek zdůrazňovali především ti, co se v posledních deseti letech do Česka vrátili (na dovolenou nebo pracovní cestu), viz výpověď ženy, která poprvé přijela do Československa v roce 1956 a od té doby zemi několikrát navštívila: „*Moc se mi líbí, jak je v Česku čisto. Když jsem byla před pár lety naposledy u vás, tak jsem se schválně dívala pod keřiky v pracích, a nebyl tam ani papírek. Tady to všichni hází na zem a děti to od nich okoukávají a dělají to pak taky. Už jsem párkrát pár mládežníků okřikla, aby to nedělali, jak to tady pak bude vypadat? Koukali na mě s otevřenou pusou, ale sebrali to.*“¹⁴

¹³ Tabulka 3, odpověď na otázku: „*Které z českých věcí, zvyků, způsobů chování atd. byste rád měl/a ve Vietnamu?*“

¹⁴ Respondentka se zúčastnila pouze první části výzkumu, proto není uvedena v seznamu respondentů zapojených do dotazníkového šetření.

Z prvků infrastruktury by z československé do vietnamské společnosti nejraději přenesli systém dopravy a veřejné hromadné dopravy, moderní dopravní prostředky a hlavně pravidla silničního provozu, zejména pak jejich dodržování. Obecně dodržování zákonů a předpisů je věc, kterou na Československu oceňovali. Mezi dalšími prvky byly často zmiňované zdravotní služby, kvalita školství a obecně moderní industriální způsob života. Velmi zajímavé jsou i postřehy ekologické, kterých si navrátilci v Československu všímali, jako jsou čisté životní prostředí a čistý vzduch, pořádek a čistota nebo i rovnost šancí pro muže i ženy. Kuriozitou byl postřeh jednoho respondenta (muž, přijel v roce 1980), že Československo má oddělené místnosti pro kuřáky a nekuřáky, a právě to by rád zavedl ve své zemi.

Na druhou stranu je celá řada vlastností, které vietnamská společnost má a které respondentům u Čechů chyběly. Jedná se zejména o těsné rodinné (komunitní) vztahy, především vztah mladších členů rodiny ke starším, způsob, jakým se děti starají o rodiče, vzájemná odpovědnost rodinných členů jednoho za druhého, úctu k předkům a sousedské vztahy.

„Vietnamci na rozdíl od Čechů, kteří žijí hodně individualisticky, žijí více otevřeně a rodinně. Rád bych zavedl do české společnosti otevřenější komunikaci, aby nežili až tolik individualisticky.“ (18M1979)

„Přála bych české společnosti, aby si byli lidé více blízcí a přátelštější.“ (10Ž1982)

Druhým okruhem věcí, které by rádi přivezli do země, byly především zvyky a kuchyně, možnost slavit vietnamský Nový rok a více pagod a chrámů.

„Ráda bych do Česka přivezla více vietnamských restaurací, aby představily Čechům vietnamskou kuchyni a vietnamské tradice, jako jsou např. tradiční vietnamské ruční práce. Přála bych si, aby byli Češi k sobě více přátelštější.“ (04Ž1981)

b) Readaptace na vietnamské prostředí a vliv migrační zkušenosti na život navrátilců

Také organizovaná migrace, u které odpadají praktické starosti jako vyřizování dokumentů, ubytování, pojištění, zaměstnání atd., s sebou přináší stres a problémy s readaptací na původní prostředí. Migrantí navrátilci de facto dvakrát překročili kulturní bariéry, což se projevuje tzv. obráceným kulturním šokem (*reverse cultural shock*) (Gmelch 1980: 143). Obrovský vliv na proces readaptace má vedle celkového společenského kontextu v zemi původu a v zemi hostitelské

(Lewis – Williams 1986: 125) také profesní a osobnostní rozvoj migranta, který byl podmíněn migrační zkušeností (Cassarino 2004: 259). Během pobytu v zahraničí vedle rozvoje osobnosti migranta, která určuje filtry hodnocení světa okolo nás, prochází vývojem i původní společnost. Navíc navrátilce se díky své migrační zkušenosti dívá na své původní (pozměněné) prostředí jinou (pozměněnou) perspektivou.

Podle Gmelche (1980: 143) není nikdy možné v důsledku proměny prostředí i jedince návrat dokonale naplánovat, protože je vždy „doprovázen situačními faktory, které mohou být migrantem identifikovány až a posteriori“. Vedle toho, jak dodává Cesarrino (2004: 258), návrat, readaptace a vnímání „původního“ prostředí jsou formované navrátilcovým očekáváním od země původu, resp. podmínkami a příležitostmi, které migrant od svého původního prostředí očekává, a těmi, které mu byly nabídnuty v zemi hostitelské. Většina migrantů si však vůbec skutečnost vlastní proměny a proměny původní společnosti neuvědomuje, nebo možná uvědomuje, ale zcela ji podceňuje, a tak mnoho z nich není na návrat vůbec připraveno (Gmelch 1980: 143). Navíc ti, kteří se vracejí z vysoce urbanizovaných, průmyslových zemí do třetího světa, už nesdílejí mnoho ze základních prvků své původní společnosti, která vychází z tradiční kultury. Nesdílejí stejné zájmy s blízkými přáteli ani příbuznými. V extrémních případech mají pocit, že se změnil natolik, že mají mnohem více společného se společností hostitelské země než se svou původní. V důsledku toho mohou mít sklon sdružovat se pouze s těmi, kteří prošli stejnou zkušeností, se kterými sdílejí pohled zvenčí.

Vietnamská migrace byla velmi specifická. Vzhledem k tomu, že byla řízena na vládní úrovni, zcela odpadaly překážky, kterým jsou migranti obvykle vystaveni. Migrantům vznikaly minimální materiální investice – nejhmatatelnější byla ve skutečnosti investice psychická. V tom se charakter této migrace velmi liší od většiny popisovaných případů migrace z rozvojových do rozvinutých zemí. Migrantům nevznikaly téměř žádné závazky vůči rodině, např. finanční z důvodu půjčky na cestu. Všichni přesně věděli, proč do Československa jedou, že tam budou pouze dočasně a budou se muset vrátit domů. Věděli, že primárním důvodem jejich pobytu za hranicemi bylo přispět k poválečné obnově země, což s sebou určitý tlak na jejich výkonnost samozřejmě neslo. Zejména jejich studijní a pracovní výsledky podléhaly doзору, jehož neuspokojivé ohodnocení mohlo vést k okamžitému návratu do Vietnamu. Nicméně příchodům zcela odpadl stres spojený se starostmi o živobytí a ubytování, stres z neporozumění a ztracení se v cizím systému a také kulturní šok byl mírně skupinovým charakterem jejich pobytu v Československu.

Dalším specifikem vietnamské migrace do Československa byl věk a fáze životního cyklu v době příjezdu. Všichni přicestovali v rané dospělosti, resp. na konci puberty, kdy se jejich osobnost ještě vyvíjela. Byli na počátku reprodukčního období a většina z nich v té době ještě neměla partnera, kterého mnohdy našli mezi dalšími Vietnamci v Československu. Stejně tak do Vietnamu se vrátili mladí, ekonomicky aktivní a po technické stránce neměli problém s adaptací, protože odešli v dospělosti, kdy svůj mateřský jazyk ovládali nejen verbálně, ale i v psané formě. Přesto readaptace na nové prostředí znamenala spíše resocializaci, pokud chtěli být opět přijati (Dumon 1986: 122). Inovace, kterou v sobě přinášeli, se dostávala do rozporu s konservatismem, který představovala původní společnost. Pobyt v Československu, který zahrnoval i studium na místních školách a učilištích, hmatatelně působil na formování jejich osobnosti. Sami respondenti uváděli, že cítí rozdíly mezi sebou a těmi, kteří nikdy za hranicemi nebyli. Konkrétně o sobě respondenti uvádějí, že Việt Xù jsou mnohem samostatnější. Jsou dochvilní, efektivní ve své práci, jsou pohotoví a umějí řešit problémy analytickým způsobem myšlení. Jsou mnohem liberálnější a otevřenější novým myšlenkám, jsou konkrétní a jasní ve vyjadřování myšlenek, kritičtější ve vnímání politicko-společenského života. Více respektují zákony, ale na druhou stranu žijí svobodněji ve smyslu dodržování pravidel daných tradiční společností. Několikrát opakovali, že se chovají slušně na veřejnosti a jejich celkové společenské chování je kultivované. Z rozhovorů dále vyplynulo, že ve srovnání s vietnamskou společností, do které se vraceli, měli Việt Xù pozměněné vnímání vztahu muže a ženy, partnerství mezi mužem a ženou a projevu náklonnosti mezi jedinci opačného pohlaví na veřejnosti. Např. na řadu setkání, která jsem navštívila, chodili Việt Xù se svými partnerkami, které konzumovaly alkoholické nápoje stejně jako jejich partneři, což nebývá ve Vietnamu příliš běžné. Během zúčastněného pozorování bylo též možné vysledovat rozdíl v přístupu k osobním právům a vyžadování těchto práv, potřeb a požadavků mezi Việt Xù a Vietnamci bez migrační zkušenosti. Việt Xù byli mnohem asertivnější, např. pro vietnamskou společnost zcela nestandardní reakce respondentky, která napomenula mladíky na ulici, kteří házeli na zem papírky (viz výše).

U celé řady respondentů bylo patrné, že převzali spíše české rozložení pracovních a volnočasových aktivit, které tvořily významnou složku jejich života. Na rozdíl od běžné vietnamské populace, která je většinu dne v práci a svůj volný čas tráví doma s rodinou konzumací jídla nebo sledováním televize, Việt Xù se věnují péči o tělo (např. jogging v parku) a duševní život (četba, psaní vlastních textů, studium angličtiny atd.). Mnoho z nich je prostorově velmi mobilních – jezdí na výlety jak v rámci Vietnamu, tak i za hranice (většinou do Česka

i dalších evropských států, do Singapuru a Thajska). Celkově se spotřebitelské chování Viêt Xù liší od chování Vietnamců bez migrační zkušenosti, které je typické svou okázalostí a zaměřené na nákup statusových věcí, i když na ně nemají prostředky. Viêt Xù žijí skromněji a peníze spíše investují do zážitků (např. dovolená) nežli do spotřebního zboží.

I když se o Vietnamcích s oblibou hovoří jako o homogenní stereotypizované komunitě, Vietnamci, kteří přicházeli do Československa, žádnou takovou skupinu netvořili. Přes celkový historicko-politický kontext migrace každý přicházel za jiných osobních okolností, každý prožíval pobyt v zemi jinak, každý si v sobě odnesl něco jiného. V Československu se podporovali, stáli při sobě, ale každý byl jiný, jak už ostatně vyplývá z lidské podstaty. Po návratu do Vietnamu byli vystaveni své vlastní proměně konfrontací s vietnamskou společností, která snižovala význam individuálních rozdílů mezi jednotlivými migranty a naopak posilovala kohezi skupiny. Obrovský obrácený kulturní šok, kterým po návratu prošli, vedl k tomu, že měli tendenci se dál sdružovat s těmi, se kterými sdílejí migrační zkušenost. Také dnes, dvacet, dvacet pět let po návratu, 75 % respondentů odpovědělo, že většina přátel, které ve Vietnamu mají, jsou další Vietnamci, kteří byli v Československu. Respondenti, kteří přijeli do Československa v 60. a 70. letech, uvádějí, že se s dalšími Viêt Xù přáteli setkávají řádově několikrát za týden, respondenti z 80. let už se setkávají méně často, ale minimálně jednou za měsíc. Kromě malých ad hoc setkání pořádají velká pravidelná setkání (jednou za týden menší, jednou za měsíc cca 50 lidí, jednou za rok cca 200 lidí). Na těchto setkáních se zpívají české lidové i dobové populární písně, konzumuje se český alkohol a česká kuchyně, především guláš s tofu místo knedlíků a české uzeniny. Na malých setkáních, která se organizují několikrát do měsíce, se probírá i situace v Česku.¹⁵ Zajímavostí je také skutečnost, že Viêt Xù poctivě rozlišují mezi termíny *Tiệp Khác* (Československo) a *cộng hòa Séc* (Česko) podle historického kontextu, v jakém o českých zemích hovoří.

Závěrem

Na rozdíl od důsledného sledování imigrace většinou zemí, ve vedení statistik o emigraci mnohé státy už tak pečlivé nejsou, a proto z celého migračního cyklu

¹⁵ V období pobytu ve Vietnamu (léto 2011) na území Česka došlo k rozsáhlým povodním, které zasáhly i obec Chrastava. Chrastava představuje pro starší generace Viêt Xù významné místo, jelikož v 50. letech 20. století poskytla zázemí prvním Vietnamským migrantům. Tento výjimečný vztah se promítl i do zvýšeného zájmu některých Viêt Xù o situaci v Chrastavě během povodní, kterou průběžně sledovali na českých zpravodajských serverech a o níž diskutovali na setkáních.

je nejtěžší kvantifikovat právě návratovou migraci (Gmelch 1980: 135–136; Dustman – Weiss 2007: 239). Z toho důvodu je velmi těžké odhadnout, kolik Vietnamců, kteří teď žijí ve Vietnamu, má za sebou českou/slovenskou zkušenost. I kdyby se však vrátili všichni, kteří kdy Českem prošli, vzhledem k současnému počtu 90 milionů obyvatel bude tato skupina představovat pouhý zlomek procenta. Přesto „česká“ stopa ve Vietnamu, především v hlavním městě Hanoji, není vůbec zanedbatelná.

Kromě toho, že řada z předlistopadových Viêt Xù dnes pracuje na vyšších postech soukromých organizací i státních a vládních úřadů (Kocourek 2006: 99), mnoho Vietnamců se od 90. let pustilo do podnikání s typicky českými artikly, které si během socialistické spolupráce ve Vietnamu získaly dobrou pověst, především s pivem a sklem. Jenom v Hanoji se nacházejí čtyři malé pivovary s českou stopou, které se dnes těší veliké popularitě nejen mezi Viêt Xù (Kušniráková 2011). Také obdiv k dopravě se promítl do podnikatelských aktivit. Spoluvlastník jedné z nejúspěšnějších vietnamských firem – osobní dopravce MaiLinh – je Viêt Xù. V poslední době začíná ovlivňovat hanojskou mládež také styl české omladiny, který se k vietnamským teenagerům dostává skrze pět skateshopů BooShop, které založili a provozují dva bratři Viêt Xù (Nejezchleba 2011).

Z osmiměsíčního pobytu mezi předlistopadovými Viêt Xù bylo zjevné, že Československo představuje pro většinu z nich druhý domov. Jeden respondent dokonce uvedl: „*Kdyby na Česko někdo zaútočil a vstoupilo by do války, neváhal bych a šel bych se zbrani v ruce za ně bojovat.*“ Vztah této migrace k české zemi je až neuvěřitelně pozitivní a většina z jejich příslušníků by ji ráda opět navštívila. V době mého pobytu v Hanoji si řada respondentů připomínala kulaté výročí dvacet pět, třicet let od příjezdu do Československa, nebo odjezdu z něho, které chtěli oslavit cestou do země a návštěvou českých známých. Většina z nich však tuto cestu nepodnikla, a to nikoliv z finančních důvodů, ale z obavy, že by jim česká ambasáda nevydala víza. Jeden z respondentů, který před revolucí pracoval deset let pro československý konzulát v Hočiminově městě, se dokonce přiznal, že nechtěl riskovat u české strany zamítnutí krátkodobého schengenského víza, a tak raději požádal na slovenské ambasádě a nakonec jel do Bratislavy, kam za ním kamarádi přijeli. Nicméně i přes tuto poněkud zkalenou kapitolu česko-vietnamských vztahů Vietnamci Česko/Československo stále označují za svůj druhý domov, za zemi, ke které mají zvláštní emoční vztah.

Za půl století historie vzájemných vztahů se z Československa/Česka, pro Vietnamce exotické a prakticky zcela neznámé země, stala jedna z nejvýznamnějších destinací vietnamské migrace. Ruku v ruce s pokračující imigrací se

však začal objevovat i fenomén neregulární vietnamské imigrace, jejíž míra se zvýšila po přijetí legislativy upravující vstup a pobyt na území Česka (326/1999 Sb., o pobytu cizinců) a po vstupu Česka do Evropské unie (2004). Ve srovnání s liberálními podmínkami pro vstup do země v 90. letech se během poslední dekády pro občany třetích zemí bez povolení k trvalému pobytu výrazně zpřísnily podmínky vstupu a během posledních pěti let i podmínky možnosti realizovat své ekonomické cíle a usadit se (Kušniráková – Čížinský 2011). To vedlo u řady jedinců k nelegálním ekonomickým aktivitám. S postupnou proměnou charakteru migrace, ekonomických aktivit a socio-ekonomického profilu vietnamských imigrantů zároveň dochází k posunu postojů domácího obyvatelstva vůči vietnamské imigraci; česká společnost se v mnoha případech vůči vietnamskému etniku vymezuje negativně. Zároveň s tímto posunem se proměňuje i vztah Vietnamců k Československu/Česku a Čechům. Řada předlistopadových Việt Xù měla možnost navštívit Česko i po revoluci nebo má v Česku známé a příbuzné. Tito Vietnamci si uvědomují, že současná situace v Česku je zcela odlišná od podmínek, za kterých tuto zemi poznali oni. Poukazují jak na odcizení Čechů a Vietnamců a proměnu vzájemného vztahu, tak také na postupnou proměnu podmínek pro ekonomické aktivity, především drobné podnikání. V dotaznících dokonce 75 % respondentů doporučovalo těm, kteří o cestě do Česka uvažují, aby zvážili svůj účel cesty. Povzbuzují ty, kteří chtějí jet do Česka studovat, a radí jim, ať si „dávají pozor, naučí se místní jazyk, zvyky, právo a pracovní návyky“. Zároveň potenciálním migrantům doporučují, aby v Česku nezůstávali, ale vrátili se po studiích do Vietnamu. Současné respondenti potenciální migranty od cesty do Česka za účelem ekonomických aktivit spíše odrazují. Tyto rady však byly vyjádřeny pouze v rámci výzkumu. Otázkou zůstává, do jaké míry se promítají do reálné migrace a do jaké míry ovlivňuje pozitivní vztah generace Việt Xù k ČR následnou migraci, její podobu a účel.

Leden 2012

Literatura a internetové zdroje:

- Brouček, Stanislav: 2003 – *Aktuální problémy adaptace vietnamského etnika v ČR*. EÚ AV ČR, Praha, 127 s. [cit. 2011-04-01] Dostupné z www: <http://www.cizinci.cz/files/clanky/107/vietnamska_etnika.pdf>.
- Brouček, Stanislav: 2005a – Integroční tendence vietnamského etnika v českém lokálním prostředí. *Český lid* 92: 129–154.
- Brouček, Stanislav: 2005b – Historie imigrace z Vietnamu do českých zemí. *Klub Hanoi* [cit. 2011-10-30]. Dostupné z www: <<http://www.klubhanoi.cz/view.php?cislocclanku=2005040901>>.

- Cassarino, Jean-Pierre: 2004 – Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrations Revisited. *International Journal of Multicultural Studies* 6: 2: 253–279.
- Drbohlav, Dušan – Uherek, Zdeněk: 2007 – Reflexe migračních teorií. *Geografie* 117: 2: 5–21.
- Dumon, W.: 1986 – Problems faced by migrations and their family members, particularly second generation migrants, in returning to and reintegration into their countries of origin. *International Migration* 24: 113–128.
- Dustman, Christian – Weiss, Yoram: 2007 – Return Migration. Theory and Empirical Evidence from the UK. *British Journal of Industrial Relations* 42: 2: 236–256.
- Gmelch, George: 1980 – Return Migration. *Annual Review of Anthropology* 9: 135–159.
- Heroldová, Iva – Matějová, Vlasta: 1987 – Vietnamští pracující v českých zemích. *Český lid* 74: 194–203.
- Hlavatá, Lucie – Ičo, Ján – Karlová, Petra – Strašáková, Maria: 2008 – *Dějiny Vietnamu*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Human Development Reports – International Human Development Indicators*. Dostupné z [www: <http://hdr.undp.org/en/data/trends/>](http://hdr.undp.org/en/data/trends/).
- Ičo, Ján: 2006 – Historie Vietnamu. In: Kocourek, J. – Pechová, E. (eds.): *S vietnamskými dětmi na našich školách*. H&H, Jinočany: 30–41.
- Kocourek, Jiří: 2001 – Vietnamci v České republice. In: Šišková, T. (ed.): *Menšiny a migranti v České republice*. Portál, Praha: 99–105.
- Kocourek, Jiří: 2006 – Kořeny vietnamské migrace do ČR před rokem 1989. In: Kocourek, J. – Pechová, E. (eds.): *S vietnamskými dětmi na našich školách*. H&H, Jinočany: 93–101.
- Kocourek, Jiří: 2008a – *Vietnamci v České republice. Stručný historický přehled o česko-vietnamských vztazích a působení Vietnamců v ČR*. [cit. 2011-10-30] Dostupné z [www: <http://www.asimilovani.estranky.cz/clanky/narodnosti-v-cr/vietnamci.html>](http://www.asimilovani.estranky.cz/clanky/narodnosti-v-cr/vietnamci.html).
- Kocourek, Jiří: 2008b – Podmíněnosti současné migrace Vietnamců do Česka. In: Drbohlav, D. (ed.): *Nelegální ekonomické aktivity migrantů. Česko v evropském kontextu*. Karolinum, Praha: 233–245.
- Kolko, Gabriel: 1997 – *Vietnam Anatomy of Peace*. Routledge, London/New York.
- Kušniráková, Tereza – Čížinský, Pavel: 2011 – Dvacet let české migrační politiky. Liberální, restriktivní, anebo ještě jiná? *Geografie* 116: 4: (v tisku).
- Kušniráková, Tereza: 2011 – Česká stopa ve Vietnamu. *Geografické rozhledy* 21: 1: 26–27.
- Lewis, Jim – Williams, Allan: 1986 – The economic impact of return migration in central Portugal. In: King, P.: *Return Migration and Regional Economic Problem*. London, Croom Helm: 100–128.
- Martínková, Šárka: 2006a – Chrastavské děti. *Klub Hanoj*. [cit.2011-10-11] Dostupné z [www: <http://www.klubhanoi.cz/view.php?cislocianku=2006071101>](http://www.klubhanoi.cz/view.php?cislocianku=2006071101).
- Martínková, Šárka: 2006b – Česko-vietnamské vztahy. In: Kocourek, J. – Pechová, E. (eds.): *S vietnamskými dětmi na našich školách*. H&H, Jinočany: 85–92.
- Massey, Douglas – Arango, Joaquín – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edward: 1993 – Theories of International Migration: A review and Appraisal. *Population and Development Review* 19: 3: 431–467.
- Matějová, Vlasta: 1988 – Podmínky pobytu vietnamských pracujících v ČSSR. In: *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací 9*. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV: 1–10.
- Müllerová, Petra: 1998 – Vietnamese Diaspora in the Czech Republic. *Archiv orientální* 66: 121–126.
- Müllerová, Petra: 2008 – Vietnamské etnikum v České republice. In: Šišková, T. (ed.): *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Portál, Praha: 134–145.
- Nejzchleba, Martin: 2011 – Řízně ‚Boo‘ z Prahy. *Respekt*. dostupné z [www: <http://respekt.ihned.cz/c1-52878760-rizne-boo-z-prahy>](http://respekt.ihned.cz/c1-52878760-rizne-boo-z-prahy).

Nisbett, Richard E.: 2004 – *The Geography of Thought. How Asians and Westerners think differently... and Why*. Free Press, New York.

Syruček, Milan: 2007 – *V zajetí džungle. Nejdelsí válka 20. století*. Epoque, Praha.

Taylor, Sandra C.: 2003 – *Vietnamese Women at War. Fighting for Ho Chi Minh and the Revolution*. University Press of Kansas.

Contact: Mgr. Tereza Kušniráková, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, GEOMIGRACE – Geografické migrační centrum, Albertov 6, 128 43 Praha 2;
e-mail: kusnirakovat@yahoo.com.

Tab. 1

Respondenti-účastníci dotazníkového šetření a rozšiřujících rozhovorů.

respondent/ka	věk	pohlaví	rok příjezdu	délka pobytu	počet dalších návštěv ČR	provincie původu	povolání	vzdělání
01M1974	58	M	1974	9	0			
02M1974	54	M	1974	10	0	Ha Noi	bez stálého zaměstnání	SŠ
03Ž1987	40	Ž	1987	9	1	Phu Tho	překladatelka	VŠ
04Ž1981	49	Ž	1981	2,5	2	Ha Noi	kuchařka	SŠ
05M1975	55	M	1975	9	1	Ha Noi	bez stálého zaměstnání	SŠ
06M1974	53	M	1974	9	1	Ha Noi	dělník	SŠ
07M1982	50	M	1982	8	2	Ha Noi	voják	VŠ (Ing.)
08M1982	52	M	1982	6	0	Ha Noi	podnikatel	SŠ
09M1975	52	M	1975	12	0	Ha Noi	učitel Čj	VŠ
10Ž1982	47	Ž	1982	2	1	Ha Noi	úřednice	SŠ
11M1975	55	M	1975	8	0	Hai Duong	dělník	učiliště
12M1972	56	M	1972	7	0	Quang Ngai	strojní inženýr	VŠ (Ing.)
13M1972	56	M	1972	6	1	Bac Thai	software inženýr	VŠ
14M1969	59	M	1969	8	3	Ha Noi	inženýr chemik	VŠ
15M1967	62	M	1967	15	5	Ha Nam	inženýr chemik	VŠ
16Ž1985	26	Ž	1985	1,5	1	TPHCM	prodejce	VOŠ
17M1980	50	M	1980	2	0		bez stálého zaměstnání	učiliště
18M1979	51	M	1979	10	2	Bac Ninh	bez stálého zaměstnání	SŠ
19M1981	50	M	1981	6	0			
20Ž1982	47	Ž	1982	19	2	Ha Noi		
21Ž1987	41	Ž	1987	3	0	Ha Noi	úřednice	VŠ
22Ž1987	41	Ž	1987	3,7	0	Nghe An		VŠ
23M1982	45	M	1982	8	1	Ha Noi	úředník	VŠ
24M1982	47	M	1982	8	0	Ha Noi		VŠ
25M1986	45	M	1986	4,5	0	Ha Noi	elektrikář	SŠ
26Ž1987	41	Ž	1987	7	0	Nghe An	účetní	VŠ
27M1986	50	M	1986	5	0	Ha Noi	holič	SŠ
28M1985	46	M	1985	6	0	Ha Noi	holič	SŠ
29M1975	53	M	1975	15	4	Ha noi	obchodník	SŠ
30M1973	50	M	1973	3	5			
31M1974	53	M	1974	9	2			

Pozn.: tučně kurzivou jsou označeni respondenti, kteří poskytli rozšiřující rozhovory.

Tab. 2

Nejčastější odpovědi na otázku "Které tři věci se Vám dnes vybaví, když se řekne Československo?"

Oblast	Počet odpovědí v dotazníkovém šetření*	Odpovědi
Geografie země	30	krásná země a krásná příroda hodně krásných starých měst zámky a hrady chladné podnebí Václavské náměstí sady plné jablek a hrušek
Společnost	22	hodní, slušní, přátelští, milí, solidní, pracovití a pohostinní lidé veselí lidé, kteří žijí v míru sympatičtí lidé, kteří mají rádi lidi mnoho blízkých přátel hezka děvčata
Životní úroveň	16	velmi moderní země vysoká životní úroveň kultivovaná země a společnost průmyslové produkty vysoké kvality dobrý systém školství sociální pořádek dobrý život země rovných šancí (muž a žena jsou si rovni) dodržování zákonů
Klid a mír	16	lidé žijí v míru klidná země málo válek krásná, klidná a mirumilovná země
Emoční vztah	7	země, na kterou mám mnoho hezkých vzpomínek je to můj druhý domov chtěl bych tuto zemi opět navštívit stýská se mi po Česku
Ekologie	5	čisté ZP ekologické myšlení čistý vzduch

* některé odpovědi se kryly s více kategoriemi, proto součet všech odpovědí neodpovídá maximálnímu možnému počtu 31 x 3

Tab. 3

Odpovědi na otázku "Kterou z českých věcí, zvyků, chování atd. byste rád/a měl/a ve Vietnamu?"

Oblast	Odpovědi
povahové vlastnosti	velká samostatnost lidí, děti jsou už od narození vychovávány k samostatnosti (Česko je dobré místo pro výchovu dětí) slušné vychování: Vietnamci nejsou moc zvyklí říkat "děkuji" nebo se omlouvat, když by to bylo žádoucí vzájemné vztahy a chování lidí na veřejnosti; aby na sebe byli hodní (Vietnamci se často hádají) vyjadřovací prostředky respekt k ženám - jak se muži chovají k ženám, např. v dopravním prostředku je hned pustí, aby si sedli zodpovědnost každého člověka za sebe efektivita a produktivita (průmyslový styl života) ve volném čase chození do hospody s kamarády na pivo sebevědomí a umět se radovat ekologické myšlení dochvilnost disciplína elegance upřímnost
infrastruktura	dopravní pravidla a jejich dodržování dodržování předpisů a zákonů zdravotní služby kvalita školství a studijní prostředí industrializaci a moderní způsob života oddělené místnosti pro kuřáky čisté životní prostředí a čistý vzduch (hlavně v létě) pořádek a čistota rovnost šancí pro muže i ženy pivní kultura (s přáteli ve volném čase na pivo)